

Marta Olcoń-Kubicka

Polska Akademia Nauk, Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa

ZASTOSOWANIE TECHNIK JAKOŚCIOWYCH W BADANIU PRAKTYK BUDŻETOWANIA W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

<http://dx.doi.org/10.18778/8088-832-6.03>

Wprowadzenie

Budżetowanie jest codzienną praktyką w wielu gospodarstwach domowych, a mimo to do niedawna było ono badane w kategoriach przede wszystkim ekonomicznych, nie socjologicznych. Jednak wraz z rozwojem nowej socjologii ekonomicznej, która podjęła badanie działań ekonomicznych, posługując się socjologicznymi kategoriami analitycznymi takimi jak „kultura”, „znaczenie”, „normy”, „struktura”, „władza”, „sieci społeczne” czy „zakorzenienie” (zob. Granovetter 1985; 1990; Beckert 1996, Swedberg 1997; Aspers, Dodd 2015) nastąpił zwrot w myśleniu o działaniach ekonomicznych, w tym również o praktykach pieniężnych. Owo wzrastające zainteresowanie praktykami pieniężnymi związane jest przede wszystkim z pracami Viviany Zelizer (1997; 2010; 2012), która podkreśla, że wszystkie działania ekonomiczne są istotnie działaniami społecznymi i kulturowymi ugruntowanymi w relacjach społecznych. Argument Zelizer rozwijany w pracach jej uczniów (Bandelj 2015; Wherry 2016) przyczynił się do

odkrycia domu i gospodarstwa domowego jako obiecującego miejsca prowadzenia badań empirycznych nad sposobami posługiwania się pieniędzmi i finansami (zob. Olcoń-Kubicka, Halawa 2015; Deville i in. 2016).

Owo otwarcie na domową ekonomię stworzyło przestrzeń do prowadzenia badań nad codziennymi praktykami i zasadami budżetowania, które nadal w niewystarczającym stopniu są eksplorowane na gruncie socjologii, również w Polsce. Dlatego też tekst ten wpisuje się w program badawczy postulowany ostatnio w obszarze nowej socjologii ekonomicznej (McFall, Ossandón 2014; Aspers, Dodd 2015; Swedberg 2015; Deville i in. 2016), podejmując problematykę metodologicznych aspektów prowadzenia badań jakościowych nad budżetowaniem domowych pieniędzy.

Celem tego tekstu jest ukazanie zastosowania jakościowych technik badawczych w eksploracji praktyk budżetowania oraz zasad nimi rządzącymi. W tekście opieram się na doświadczeniach badawczych zdobytych w ramach prowadzenia projektu „Praktyki posługiwania się pieniędzmi w bliskich relacjach w młodych gospodarstwach domowych” (2014–2017)¹. Badania etnograficzne przeprowadzone w domach 28 młodych (do 35. roku życia) warszawskich par mieszkających razem i wspólnie prowadzących gospodarstwo domowe oparte były na wielogodzinnych i powtarzalnych (3–5 wizyt na parę) wizytach dwojga badaczy w domach badanych. Podstawową techniką badawczą były wywiady pogłębione mające na celu uchwycenie praktyk i zwyczajów związanych z używaniem pieniędzy w danym gospodarstwie domowym. Tym samym badania były skoncentrowane na tym, co się dzieje wewnątrz gospodarstwa domowego w perspektywie życia codziennego.

Warto zaznaczyć, że tekst ten nie pełni roli raportu badawczego prezentującego szczegółowo wyniki z prowadzonych badań. Nacisk w artykule położony jest przede wszystkim na metodologiczne aspekty prowadzenia badań praktyk budżetowania przy pomocy technik jakościowych. Pojawiające się w artykule przykłady stanowią jedynie ilustrację rezultatów uzyskanych przy zastosowaniu konkretnej techniki. Dlatego też tekst zawiera odniesienia do innych artykułów, gdzie prezentowane są szczegółowo wyniki badań projektu.

1 Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS6/03426. Kierownikiem projektu jest Marta Olcoń-Kubicka, a głównym wykonawcą Mateusz Halawa. Celem badań prowadzonych w ramach grantu jest: (1) pogłębiona eksploracja oraz zrozumienie kształtu i dynamiki praktyk posługiwania się pieniędzmi w bliskich relacjach w młodych rodzinnych gospodarstwach domowych (18–35 lat), (2) odtworzenie i zrozumienie społeczno-ekonomicznego oraz kulturowego kontekstu (norm, przekonań i postaw w stosunku do pieniędzy) kształtującego owe praktyki we współczesnym społeczeństwie polskim oraz (3) weryfikacja na polskim gruncie społecznej teorii pieniędzy Viviany Zelizer (1997; 2010; 2012), a następnie rozwinięcie tej teorii w celu ukazania specyfiki sytuacji młodych rodzinnych gospodarstw domowych w Polsce.

Dobór i rekrutacja badanych par

Badanie objęło pary tworzące młode gospodarstwa domowe (do 35. roku życia). Dobór ten wynikał z próby stworzenia socjologicznego opisu i zrozumienia wzajemnego wpływu strategii życiowych i ekonomicznych podejmowanych przez młodych ludzi, tworzących pierwsze pokolenie „wolnego rynku” w Polsce. Pokolenie młodych dorosłych wzrastających w rzeczywistości społeczno-ekonomicznej po 1989 r. obecnie znajduje się w wieku, w którym podejmuje się szereg decyzji życiowych i finansowych związanych z dążeniem do stabilizacji. Ze względu na obszar badania, jak i konieczność zapewnienia sobie możliwości wnioskowania o w miarę homogenicznej kategorii społecznej, dobór przypadków do badania był celowy. Badani rekrutowani byli według następujących kryteriów: wiek do 35. roku życia, zamieszkanie lub praca w Warszawie, wykształcenie wyższe lub przynajmniej ukończone 3 lata studiów, aktywność na rynku pracy (lub urlop macierzyński), wspólny dochód miesięczny na gospodarstwo między 5 a 12 tysięcy złotych netto. W badaniu wzięły udział zarówno małżeństwa (14 par), jak i pary kohabitujące (14 par), jednak status formalny związku nie był kontrolowany na poziomie rekrutacji². Kluczowym kryterium doboru celowego było podzielenie tej samej sytuacji życiowej. Dlatego też badanie zostało przeprowadzone wśród par, które w ciągu ostatniego roku doświadczyły jednego z poniższych wydarzeń: (1) zamieszkanie ze sobą; (2) wzięcie wspólnego kredytu hipotecznego; oraz (3) ciąża lub urodzenie się dziecka. Ideą tak zaplanowanego schematu badawczego było zbadanie ośmiu przypadków w każdej z następujących kategorii: „pary początkujące”, „pary kredytowe” oraz „pary z dziećmi”. Niemniej w trakcie badania okazało się, że niektóre kategorie się pokrywają: były to pary, które wzięły kredyt, oraz pary, którym urodziło się dziecko lub spodziewające się go w ciągu najbliższych kilku miesięcy od pierwszej wizyty. Dodatkowo cztery pary zdecydowały się wziąć kredyt pomiędzy jedną a drugą wizytą, w związku z czym przeszły z kategorii „początkujące” do kategorii „kredytowe”.

Planowaną rekrutację 24 par przeprowadziła zewnętrzna firma badawcza, która otrzymała od zespołu badawczego listę kryteriów ustalonych dla każdej kategorii. Ponadto, w kontaktach z potencjalnymi badanymi posługiwała się zaproszeniem do badania stworzonym przez zespół. Zaproszenie to miało na celu przybliżenie badanym idei badania oraz jego przebiegu. W zaproszeniu nacisk był położony na rozwianie wątpliwości związanych z badaniem drażliwego tematu, jakim jest powiązanie bliskich relacji i pieniędzy (zob. Aneks 1). Rekrutacja odbywała się przez siatkę koordynatorów terenowych drogą telefoniczną. Po wstępnej deklaracji chęci

2 W czasie trwania projektu dwie pary planowały wziąć ślub, jedna z par zdecydowała się na rozstanie, dwie wyemigrowały, a w jednej parze kobieta wyjechała na kilkumiesięczną emigrację w Wielkiej Brytanii.

udziału potencjalni rozmówcy otrzymywali formularz zaproszenia drogą elektroniczną. Następnie koordynator rekrutacji jeszcze raz sprawdzał telefonicznie, czy zaproszone osoby rozumieją ideę badania, jego formułę oraz czy oboje partnerów w równym stopniu wyraża zainteresowanie udziałem. Z relacji koordynatora wynikało, że rekrutacja ta była bardziej wymagająca niż w przypadku innych badań marketingowych ze względu na konieczność zaangażowania obojga partnerów w tym samym czasie przez długi okres trwania projektu. Dlatego też w kilku przypadkach zdarzyło się, że mimo wstępnej deklaracji chęci udziału, nie doszło do pierwszego spotkania z badaczami, ponieważ jedna osoba z pary nie mogła lub nie chciała zaangażować się czasowo w badanie wymagające obecności obojga partnerów przy wizytach badaczy odbywających się kilkakrotnie w przeciągu 1,5 roku. Poza standardowo przeprowadzoną rekrutacją 24 par dodatkowo w badaniu wzięły udział cztery pary, które przeczytały artykuły prasowe dotyczące badań i odpowiedziały na apel umieszczony pod koniec tekstu, kontaktując się bezpośrednio z badaczami³.

Udział badanych w projekcie polegał na wielogodzinnych i kilkakrotnych rozmowach z badaczami w przeciągu 1,5 roku oraz na prowadzeniu przez 2 tygodnie dzienników finansowych. W związku z tym, za poświęcony czas i zaangażowanie w badanie nasi rozmówcy otrzymywali wynagrodzenie finansowe. Wywiady były przeprowadzane w domach, czyli w środowisku nie tylko przyjaznym i komfortowym dla badanych, ale również będącym obiektem badania⁴. W przestrzeni tej bowiem znajdował się cały szereg przedmiotów powiązanych z domowymi pieniędzmi będącymi przedmiotami domowej konsumpcji lub stanowiącymi dla niej infrastrukturę.

Metodologia i zastosowane techniki badawcze

Ze względu na zakres pytań badawczych, wymagający dogłębnej eksploracji praktyk pieniężnych w życiu codziennym, badanie zostało zaplanowane na cztery wizyty, trwające około 2,5–3 godziny każda⁵. Pierwsze dwie wizyty przeprowadzone były w odstępie dwóch tygodni. Pierwsza poświęcona była na zbudowanie relacji z uczestnikami badania oraz wprowadzenie tematyki stylu życia i wzorów konsumpcji, kolejne skupione były ściśle wokół praktyk pieniężnych i kwestii

3 Apele zostały umieszczone w artykułach prasowych: *Miłość, hipoteka i tabelki Excela* w „Dzienniku Gazeta Prawna”, nr 236/2015 oraz *Opera plus kebab* w „Newsweeku”, nr 4/2016.

4 W sytuacjach, gdy przeprowadzenie wywiadu w domu było niemożliwe, trzy rozmowy odbyły się w kawiarni.

5 W kilku przypadkach, ze względu na stopień złożoności życia finansowego pary, przeprowadzono 5 wizyt.

związanych z budżetowaniem w domu. Zastosowanie schematu badań longitudinalnych polegających na wizytach powrotnych z przerwami 2-tygodniową, kilkumiesięczną oraz ponad roczną miało na celu uchwycenie całej gamy praktyk pieniężnych w sytuacji zmiany warunków życiowych. Pozwoliło to na obserwowanie na bieżąco zmiany praktyk, wyłaniania się nowych zasad budżetowania i nowych reguł rządzących układem finansowym (por. Olcoń-Kubicka 2016c).

Podstawową techniką badawczą był pogłębiony wywiad jakościowy. Przeprowadzany był on zarówno w formie diady, czyli rozmowy przeprowadzanej z dwiema osobami jednocześnie, jak i w formie indywidualnych wywiadów prowadzonych z każdą osobą z pary oddzielnie. Rozmowy w diadach miały na celu eksplorację praktyk pieniężnych w perspektywie podzielanej przez oboje partnerów. Celem wyboru tej techniki było również zaobserwowanie procesu uzgadniania między dwoma osobami znaczeń związanych z używaniem pieniędzy. Mimo iż wywiady w diadach nakierowane były na dogłębną eksplorację i zrozumienie obecnych praktyk pieniężnych w domu, to jednak część rozmów poświęcona była również przeszłości, czyli rekonstrukcji związku pod kątem pieniężnym: od pierwszych spotkań i randek, przez wspólne wyjazdy, zamieszkanie ze sobą i inne przełomowe wydarzenia w życiu pary, takie jak ślub, urodzenie się dziecka, kredyt hipoteczny, zmiana pracy czy też jej utrata.

Przeprowadzane w drugiej kolejności indywidualne wywiady pogłębione miały na celu uchwycenie jednostkowej perspektywy związanej z posługiwaniem się domowymi pieniędzmi. Wywiady te miały charakter częściowo biograficzny – nakierowane były na rekonstrukcję zwyczajów związanych z krążeniem pieniędzy w domu rodzinnym oraz w poprzednich związkach. Pozwoliły one poznać indywidualną historię związaną z posługiwaniem się pieniędzmi przed wejściem w obecny związek, zrekonstruować indywidualne zwyczaje i nawyki badanej osoby oraz odtworzyć mechanizmy wyłaniania się różnych postaw związanych z pieniędzmi: zarówno tych kształtowanych w odniesieniu do modeli budżetowania pieniędzy w domu rodzinnym, jak i sposobów posługiwania się pieniędzmi w poprzednich związkach, często stanowiących negatywny punkt odniesienia dla obecnej relacji. Indywidualne wywiady były przeprowadzane równolegle w oddzielnych pomieszczeniach. Wywiady w kobietami prowadziła badaczka – Marta Olcoń-Kubicka, a z mężczyznami badacz – Mateusz Halawa. Wszystkie wywiady były nagrywane na dyktafon, a następnie transkrybowane.

Dzienniczki finansowe

Pod koniec pierwszych wizyt badani byli proszeni o prowadzenie dzienników finansowych, w którym mieli rejestrować wszelkie ruchy pieniężne, zarówno wpływy, jak i wydatki. Mieli to robić przez dwa tygodnie, do czasu

drugiej wizyty, kiedy to wypełnione dzienniczki poddawane były dokładnej analizie.

Jak wynika z raportu badaczy skupionych wokół IMFTI – Institute for Money, Technology and Financial Inclusion (Taylor, Lynch 2016), dzienniczki finansowe stosowane są w badaniach budżetowania w gospodarstwach domowych zarówno jako technika ilościowa, jak i jakościowa. Mogą służyć badaniom mającym na celu precyzyjną kategoryzację wydatków domowych w celach analizy statystycznej, tak jak ma to miejsce w przypadku badań budżetów prowadzonych przez GUS⁶ (2011). Dzienniczki są też stosowane jako technika jakościowa w celu eksploracji i zrozumienia wzorów konsumpcji, czy też sposobów zarządzania pieniędzmi, na przykład przez gospodarstwa domowe o ograniczonych zasobach finansowych (por. Collins i in. 2009). Narzędzie to może łączyć analizę danych ilościowych z jakościowymi poprzez zastosowanie pytań standaryzowanych, zamkniętych oraz otwartych. W ten sposób technika ta może służyć zarówno eksploracji stylów wydawania pieniędzy w rozbiciu na kategorie, wysokość i częstotliwość poszczególnych wydatków, sposoby płacenia (kartą, gotówką, przelewem), jak i zbadaniu subiektywnego postrzegania budżetowania domowych pieniędzy przez badanych. W podejściu jakościowym technika dzienniczek finansowych nie jest skoncentrowana tylko i wyłącznie na narzędziu, dzięki któremu badani dokonują rejestrowania swoich ruchów pieniężnych, lecz również na rozmowie na ten temat. Zawartość dzienniczka jest istotna, ale równie istotne są skojarzenia, myśli, które towarzyszą ruchom notowanym w dzienniczku. W ten sposób technika ta łączy samoraportowanie (*self-reporting*) z wywiadem pogłębionym (Taylor, Lynch 2016: 60). Badanie może być przeprowadzane z użyciem dzienniczka w formie papierowej lub cyfrowej, możliwe jest też włączenie narzędzia online umożliwiającego badaczom na bieżąco śledzenie procesu wypełniania dzienniczek przez badanych.

W naszym projekcie dzienniczki finansowe zostały zastosowane tylko i wyłącznie jako technika jakościowa. Celem badania było regularne rejestrowanie dziennych wydatków i ich kategoryzowanie, nie według klucza narzuconego przez badaczy, lecz konstruowanego przez samych badanych, którzy subiektywnie kwalifikowali określone wydatki jako np. „spożywcze”, „lunch”, „jedzenie na mieście” czy „rozrywka”. Poza podstawową kategoryzacją wydatków w dzienniczku badani rejestrowali wszelkie przepływy pieniężne, zarówno formalne, jak i nieformalne, takie jak rozliczenia między partnerami, zwroty pożyczek w pracy czy prezenty gotówkowe od rodziców. Kluczową ideą zastosowania dzienniczka było zapewnienie przestrzeni do zapisywania myśli w postaci komentarzy do konkretnych przepływów pieniężnych, lecz również uchwycenie bardziej ogólnych codziennych refleksji, odczuć związanych z pieniędzmi i wywołanie namysłu nad nimi. Dzięki temu

6 Badanie budżetów gospodarstw domowych prowadzone corocznie przez GUS „stanowi podstawowe źródło informacji o rozchodach, spożyciu ilościowym żywności, przychodach oraz o innych aspektach warunków bytu określonych grup ludności” (GUS 2011: 6).

dzienniczki finansowe pozwoliły nie tylko zaobserwować codzienne ruchy pieniężne związane z zakupami, płaceniem rachunków i rozliczaniem się z partnerem, ale wywołały u badanych zastanowienie nad owymi praktykami, które jako codzienne, banalne i oczywiste, rzadko poddawane są pogłębionej refleksji.

Dzienniczek życia z pieniędzmi

GOSPODARSTWO NUMER _____ PSEUDONIM _____

Dzień tygodnia, data _____

(+)wpływy (-)wydatki	Opis	Forma	Komentarz

Myśli, rozmowy, sprawy, emocje, plany związane z pieniędzmi i gospodarowaniem

Ryc. 1. Formularz dzienniczka finansowego

Źródło: opracowanie własne autorów badania.

W przypadku techniki dzienniczków finansowych zastosowaliśmy perspektywę relacyjną, czyli zamiast traktować gospodarstwo domowe jako monolit, uznaliśmy, że skoro w praktyce oboje partnerów zarabia i wydaje pieniądze, każde z nich powinno otrzymać swój własny dzienniczek. W zależności od tego czy para traktowała pieniądze jako wspólne czy osobne, rozmowa o dzienniczkach w trakcie kolejnej wizyty była przeprowadzana albo z obojgiem partnerów albo indywidualnie. W trakcie pierwszej wizyty badacze przeprowadzili krótkie szkolenie z prowadzenia dzienniczka. Mając do wyboru wersję drukowaną i cyfrową zdecydowała większość badanych wybrała prowadzenie dzienniczka w formie papierowej. Badani prowadzili dzienniczki przez okres dwóch tygodni, między pierwszą a drugą wizytą.

Większość naszych badanych w sytuacji wręczenia im dzienniczków zgłaszała uwagi, że nie jest to najbardziej odpowiedni moment na prowadzenie zapisków, ponieważ kolejne dwa tygodnie będą „nietypowe”. Jedna para wręcz nalegała na rozpoczęcie prowadzenia dzienniczka w momencie, gdy wpłyną pieniądze za wystawioną pracodawcy fakturę, który to przelew uruchamia cały szereg kolejnych ruchów, takich jak spłata rat kredytowych, duże zakupy spożywcze, z kolei inne tygodnie będą pozbawione znaczących wydatków i przez to „nudne”. Chęć zaprezentowania typowego okresu dwóch tygodni uwidaczniała się ponownie przy omawianiu dzienniczków. W odczuciu niektórych badanych z dzienniczków wyłaniał się obraz zafałszowany, ponieważ reprezentowały one okres, który badani uznawali za zupełnie inny od przeciętnego miesiąca. Niezależnie czy były to miesiące wiosenne, wakacyjne, okołoświąteczne czy po prostu takie, w których trafiały się nieplanowane wydatki, w opinii badanych dzienniczki nie przedstawiały obiektywnego obrazu gospodarstwa domowego.

Nawet w odstępie dwóch tygodni można było zaobserwować w dzienniczkach różnice między pierwszą a drugą połową miesiąca, gdy ze względu na malejące środki na koncie badani ograniczali konsumpcję. Podobnie widać zróżnicowanie między wydatkami weekendowymi a tymi ponoszonymi w dni powszednie, co pozwalało wnioskować o preferowanym stylu życia. Podczas gdy jedne pary w weekend wydawały na konsumpcję kilkaset złotych, inne prawie nie miały żadnych wydatków, spędzając czas w domu konsumując jedzenie zakupione w tygodniu lub otrzymane od rodziców.

Analiza wydatków i komentarzy im towarzyszących pozwoliła zidentyfikować codzienne, rutynowe wydatki i wyodrębnić je od spontanicznych, okazjonalnych zakupów. Przy zastosowaniu pogłębionych pytań okazywało się, że badani pokrywali te wydatki z dodatkowo zarobionych pieniędzy, które miały status „pieniędzy ekstra” pozwalający na wydawanie ich na przyjemności. Rozmowa na temat domowych wydatków pokazała, w jaki sposób w codziennej praktyce badani dokonują moralnego wartościowania wydatków, zastanawiając się nad tym, które warte były poświęconych pieniędzy, a które nie. Przykładowo, często powtarzającą się pozycją w dzienniczkach były wizyty u dentysty lub ortodonta traktowane przez badanych bardzo niechętnie, a jednak uznawane za konieczne.

Analiza dzienniczków prowadzonych przez dwa tygodnie pozwoliła na uchwycenie szeregu innych zjawisk związanych z budżetowaniem domowych pieniędzy. Po pierwsze, umożliwiła wskazanie podziału odpowiedzialności partnerów za określone wydatki w domu. Przykładowo można było zaobserwować, że mężczyźni częściej opłacali raty kredytowe, z kolei w dzienniczkach kobiet częściej widoczne były zakupy spożywcze i higieniczne. Po drugie, pozwoliła uchwycić nieformalne rozliczenia, zarówno gotówkowe, jak i w postaci przelewów, między tymi partnerami, którzy traktując pieniądze jako osobne, dzielą się wydatkami pół na pół i tym samym rozliczają swoje zobowiązania w krótkiej perspektywie. Przykładowo, gdy w dzienniczku Magdy widoczna była opłata za czynsz w mieszkaniu, którego jest właścicielką, tego samego dnia w dzienniczku pojawia się wpłata wysokości połowy tej kwoty od Pawła, jej partnera. Natomiast w przypadku Marty i Mikołaja dzienniczek zarejestrował poszerzenie części wspólnej w domowym budżecie: zapłacili 1700 zł za ubezpieczenie samochodu i pierwszy raz zrobili to wspólnie, wcześniej wydatek ten regulował Mikołaj we własnym zakresie. Tym samym dzienniczki finansowe pozwalały zarejestrować nie tylko to, co się robi z pieniędzmi w domu, ale również to, co dzieje się z parą w odniesieniu do podziału pieniędzy. Ponadto badani wykorzystywali formularz dzienniczka, by notować bardziej ogólne myśli, skojarzenia i komentarze związane z pieniędzmi. Przykładowo Marta potraktowała dzienniczek jako okazję, by wpisać uwagę na temat zachowania Mikołaja, który, rozliczając ją ze wspólnego przejazdu Uberem, zachował się w jej odczuciu „słabo” i „niewłaściwie”⁷. Z kolei Ania użyła dzienniczka, by przenieść na papier rozważania związane z właściwym podziałem zarabianych przez siebie pieniędzy na wydatki domowe i jej własne.

Dzienniczki uwidoczniły również, w jaki sposób pieniądze krążą w kręgu towarzyskim otaczającym dane gospodarstwo, ponieważ rejestrowały przepływy od znajomych, na przykład zwroty za wykupione grupowo karnety sportowe, bilety lotnicze czy zakupy przez Internet. Pozwoliły również uchwycić prezenty gotówkowe od rodziców, które mimo iż mają miejsce regularnie, to zazwyczaj nie są one do końca zauważane, a tym bardziej włączane do miesięcznego budżetu. W dzienniczkach widać również obecność rodziców w życiu finansowym ich dorosłych dzieci przez regulowanie niektórych opłat, takich jak ubezpieczenie samochodu. Przykładowo, w jednym dniu w dzienniczku Grzegorza widoczne było pobranie przez bank raty kredytu studenckiego (319 zł), drugiego dnia wpłatę od rodziców – 320 zł. Obecność rodziców w życiu finansowym pary widać w dzienniczkach nie tylko w postaci rejestru konkretnych transferów pieniężnych, lecz również przywoływana była ona w postaci notowania rozmów z nimi na tematy pieniężne. Przykładowo w dzienniczku Zosi znalazł się zapis rozmowy z rodzicami o planowanym kredycie hipotecznym i deklarowanym przez nich wsparciu finansowym, zarówno w postaci wkładu własnego, jak i podarowaniu pieniędzy

7 Więcej o „właściwym” i „niewłaściwym” posługiwaniu się pieniędzmi w Olcoń-Kubicka 2016a.

na wyposażenie kuchni w sprzęty AGD: „Mam zapisane, że *dzielimy się z rodzicami pomysłem związanym z kredytem, i ostatecznie ustaliliśmy formę pomocy pieniężnej jakiej mogą nam udzielić i proponują, że wyposażą nam kuchnię w sprzęty AGD*”. Zosia z Grzegorzem wzięli pod uwagę tę deklarowaną pomoc przy wyliczaniu, na jakie mieszkanie będzie ich stać⁸.

W dzienniczkach widać zarówno obecność rodziny oraz innych osób z otoczenia gospodarstwa domowego. Często przy zakupie rzeczy związanych w wyposażeniem mieszkania młodym towarzyszą rodzice lub rodzeństwo, z kolei rozrywka związana jest z towarzystwem przyjaciół i znajomych. Pogłębione pytania na temat okoliczności wydawania pieniędzy w towarzystwie innych pozwoliły zidentyfikować prowadzony przez pary styl życia oraz towarzyszące konsumpcji odczucia.

Analiza dzienniczków pozwoliła również zidentyfikować nawyki związane z posługiwaniem się kartą bankomatową i gotówką oraz towarzyszące tym praktykom uzasadnienia. Przykładowo Antoni i Blanka ustalili, że każdy wydatek powyżej 50 zł regulowany będzie kartą, co miało na celu zachowanie kontroli nad wydatkami. Z kolei Ania w celu utrzymania dyscypliny wypłacała sobie z bankomatu pieniądze w tygodniowych transzach i trzymała się narzuconego sobie grafiku finansowego, ponieważ w ten sposób łatwiej jej było kontrolować gotówkę. Uwidoczniły się również zwyczaje i nawyki związane z zakupem określonych produktów. Przykładowo w dzienniczku Jurka powtarzały się transakcje na stacji benzynowej na 30–40 zł. Okazało się, że jest to związane z jego przekonaniem, że samochód gdy jest lżejszy, spala mniej paliwa. Analizy innych dzienniczków pokazały impulsywne zakupy zdrapek i kuponów lotto. W ciągu dwóch tygodni udało się również zarejestrować wydatki przeznaczane na cele charytatywne, takie jak przelewy na działania organizacji pozarządowych, licytowanie przedmiotów na aukcji WOŚP czy bilet komunikacji miejskiej zakupiony na dojazd do stacji krwiodawstwa. Pogłębione pytania na temat tej kategorii wydatków w budżecie domowym uruchomiły długie historie na temat dobroczynności i kwestii ulg podatkowych z tym związanych.

Zastosowanie techniki dzienniczka finansowego w połączeniu z wywiadem pogłębionym analizującym szczegółowo poszczególne przepływy pieniężne pozwoliło zidentyfikować, w jakim stopniu budżetowanie domowych pieniędzy powiązane jest nie tylko z dostępnymi zasobami finansowymi, lecz z relacjami w parze, najbliższym otoczeniem społecznym oraz kulturowymi uwarunkowaniami, takimi jak styl życia, wartościowanie i moralna ocena sposobu życia.

Wśród słabych stron tej techniki wskazuje się brak kontroli nad procesem wypełniania dzienniczka (Taylor, Lynch 2016: 64). I rzeczywiście, w naszym badaniu zdarzały się sytuacje, że dzienniczki nie były uzupełniane na bieżąco i w związku z tym nie zawsze zawierały precyzyjne dane. W czasie rozmowy analizującej dzien-

8 Z badania Millward Brown dla Krajowego Rejestru Dłużników wynika, że w Polsce, ponad 57% osób w wieku 50+ pomaga finansowo swoim dorosłym dzieciom i wnukom (Millward Brown 2016).

niczki badani często przypominali sobie o różnych transakcjach i wpływach, których wcześniej zapomnieli zapisać, uzupełniali braki tuż przed lub w trakcie wizyt badaczy. Przy wypełnianiu brakujących dni odtwarzali swoje wydatki, korzystając z wglądu w konto bankowe na komputerze lub posługując się odpowiednią aplikacją w telefonie. Niemniej, jak zostało już wspomniane wyżej, celem użycia tej techniki w naszym badaniu nie była ekonomiczna analiza wydatków i ich precyzyjna kategoryzacja, lecz eksploracja praktyk budżetowania, dlatego fakt nieprecyzyjnego zapisywania wydatków nie był przeszkodą, lecz stanowił wręcz ważną informację o sposobach myślenia (lub niemyślenia) o domowych wydatkach w życiu codziennym.

Innym ograniczeniem użycia tej techniki jest potencjalna możliwość ukrywania przed badaczami niektórych wydatków w obawie przed oceną. Nie można wykluczyć, że w dzienniczkach nie zostały zarejestrowane wszelkie transakcje pieniężne, ze względu na chęć pokazania pozytywnego obrazu siebie, swoich wydatków i wzorów konsumpcji. Jednak fakt ten stanowi ważną informację z punktu widzenia celów badawczych o tym, jakich ruchów pieniężnych i wydatków się unika, wstydzi, czy też w ogóle nie postrzega jako związanych z domowym budżetem. Ograniczenie tej techniki częściowo udało się przezwyciężyć przez wywiad towarzyszący relacjonowaniu dzienniczka dzień po dniu. W trakcie rozmowy wychodziły na jaw wydatki, o których rozmówcy wspominali badaczom, ale nie zdecydowali się ich zanotować na piśmie w dzienniczku. „Wódki oczywiście nie wpisywałem” – relacjonował badaczowi jeden z badanych. Dlatego też kluczowym elementem stosowania tej techniki był towarzyszący analizie dzienniczków wywiad jakościowy pozwalający zadawać pytania o wszelkie niejasności, wychwycić braki, a następnie skonfrontować z nimi badanych.

Kolejną cechą stosowania dzienniczków finansowych, która może być traktowana zarówno jako wada, jak i zaleta w zależności od celów badawczych projektu, jest jego potencjalne oddziaływanie na wzrost świadomości praktyk budżetowania. W przypadku badań czysto eksploracyjnych, w których celem jest poznanie, a nie zmiana zachowań badanych można mówić o wystąpieniu efektu badania. Natomiast zastosowanie tej techniki może stanowić pozytywny efekt w programach, których celem jest interwencja, czyli zmiana nawyków finansowych⁹. Efekt ten częściowo miał miejsce również w naszym badaniu: o ile dla par, które regularnie prowadzą domowy budżet, prowadzenie dzienniczka było kolejnym narzędziem rejestrowania wydatków, o tyle dla tych, które tego nie robiły, było to nowe doświadczenie prowadzące do różnych odkryć. Na przykład Ania, omawiając swój dzienniczek, zauważyła: „Pieniądze zajmują więcej życia w naszym życiu niż nam się wydawało (...). Wydawało nam się, że to nie jest temat, który u nas się często pojawia, ale okazało się, że się pojawia jednak i to mnie zaskoczyło”. Dla Mikołaja

9 Por. Lazarus 2016. W Polsce przykładem takich działań jest program NBP skierowany do osób powyżej 50 roku życia realizowany przez system szkoleń w bibliotekach, por. Halawa, Wróbel 2013, Olcoń-Kubicka, Halawa 2014.

prorowadzenie dzienniczka było źródłem frustracji, ponieważ uzmysławiało mu, że razem z Martą wydają sporo pieniędzy bez wyraźnej potrzeby. Z kolei dla innych badanych dzienniczki stanowiły potwierdzenie obrazu siebie, wyłaniał się z nich obraz osób „impulsywnych”, „racjonalnych” lub też „zdeteminowanych, dążących do celu”. Niemniej, ze względu na krótki czas prowadzenia dzienniczka zastosowany w naszym badaniu (dwa tygodnie) nie można mówić o trwałym efekcie wzrostu świadomości finansowej czy wręcz zmianie praktyk pieniężnych.

Wywiad nakierowany na obiekt

O ile wypełnienie dzienniczków było związane z czasowym posługiwaniem się narzędziem wprowadzonym przez badaczy, to niektóre z badanych par, niezależnie od sytuacji badania, prowadziły własne sposoby rejestrowania wydatków czy też kontroli domowego budżetu. Przykładowo notowali stałe, miesięczne opłaty oraz większe, jednorazowe wydatki w różnego rodzaju notesach czy kalendarzach. Ponadto w trakcie wywiadów okazywało się, że w domach badani trzymają cały szereg przedmiotów w postaci pudełek, szkatulek i kopert służących przechowywaniu, segregowaniu i kontroli domowej gotówki. Z kolei osiem z badanych par regularnie prowadziło zawansowane systemy budżetowania pieniędzy przy pomocy arkuszy kalkulacyjnych, takich jak Excel, arkusz Google czy aplikacji typu Kontomierz¹⁰. Podczas kolejnych wizyt badacze zaczęli dokumentować zarówno te przedmioty, jak i arkusze kalkulacyjne w postaci zdjęć. Dokumentacja wizualna pozwoliła na uchwycenie materialnej i technologicznej infrastruktury oznaczania i liczenia pieniędzy, jednak w celu dogłębnej eksploracji praktyk budżetowania badacze postanowili przeprowadzić badanie łączące tradycyjny wywiad z techniką badawczą, jaką jest wywiad skierowany na obiekt (*object-centered interview*).

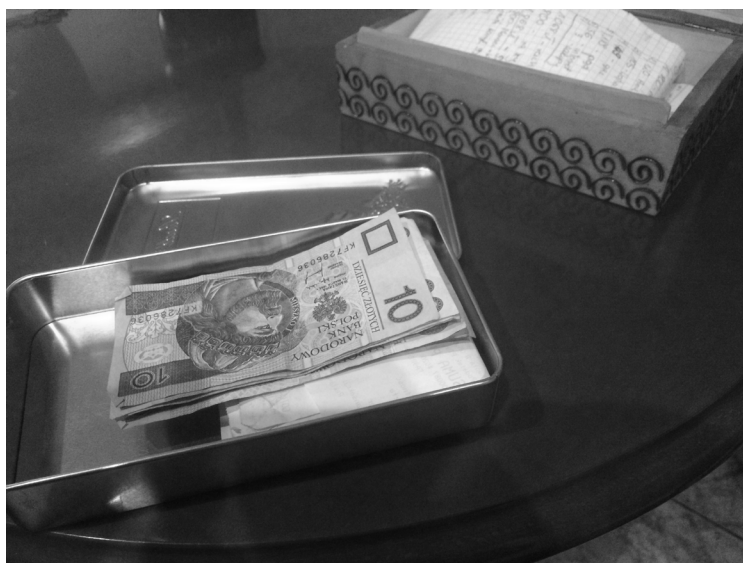
Technika wywiadu skierowanego na obiekt, dotychczas stosowana głównie w badaniach konsumenckich i studiach nad designem, została również dostrzeżona jako użyteczna w badaniach nad domowymi finansami (Taylor, Lynch 2016). Zaletą tej techniki jest ułatwienie rozmowy na temat skomplikowanych praktyk i procesów związanych z finansami, często trudnych dla respondentów do odtworzenia z pamięci. Przykładowo José Ossandón (2016) badał, w jaki sposób ludzie wykorzystują wyciągi z kart kredytowych do prowadzenia zapisków księgowych, z kolei Joe Deville (2015) sprawdzał, jak te same wyciągi oraz korespondencja z bankiem skłaniają ludzi do regulowania opłat.

10 Kontomierz jest narzędziem importującym i analizującym dane z przypisanych mu internetowych kont bankowych, zob. <http://kontomierz.pl>.

Wywiad nakierowany na obiekt ma na celu wywołanie rozmowy z badanym na określony temat. W przypadku badań związanych z budżetowaniem takim obiektem może być portfel, paragon czy wyciąg z konta bankowego. Ułatwiają one rozmowę na temat konkretnych praktyk pieniężnych, planowania budżetu i podejmowania decyzji finansowych. Dzięki zastosowaniu tej techniki uczestnicy badania mogą łatwiej otworzyć się przed badaczem, skupić się na konkretnym zagadnieniu, przypomnieć sobie wiele szczegółów związanych wydawaniem pieniędzy, a także omówić poszczególne cechy obiektu. Z kolei badaczom technika ta pomaga w wyklarowaniu znaczenia pytań w scenariuszu wywiadu, ponieważ można odwołać się do poszczególnych cech i zastosowań obiektu.

Obiekty będące przedmiotem wywiadu mogą być zarówno statyczne, jak i interaktywne. W przypadku obiektów statycznych wystarczy ich obecność w zasięgu wzroku badanych, a ich rola polega głównie na wywoływaniu skojarzeń i wspomnień. Natomiast obiekty interaktywne wymagają aktywnego posługiwania się nimi przez badanych w trakcie wywiadu.

W przypadku prowadzonych przez nas wywiadów badaliśmy oba te rodzaje obiektów w dwóch różnych ujęciach. W eksploracji materialnej infrastruktury pojawienie się na stole w trakcie wywiadu przedmiotów takich jak szkatułka i koperty umożliwiło badanym opowiedzenie o zasadach, na jakich pieniądze do nich trafiają, z jakich źródeł, w jaki sposób są dzielone na kategorie i jakie są zasady ich wydawania (por. Olcoń-Kubicka 2016b).

Ryc. 2. Szkatułka na pieniądze i paragony

Źródło: zbiory własne autorów badania.

Z kolei notesy obecne na stole ułatwiały rozmowę na temat miesięcznych wydatków i zasad ich rejestrowania. Notes Uli pokazał wyraźnie rozdzielenie prawej i lewej strony. O ile na prawej stronie Ula notowała planowane opłaty w najbliższym miesiącu wraz z terminami płatności oraz zaznaczała sobie, kiedy wykonała konkretne przelewy, to lewa strona notesu służyła rozliczaniu długu, jaki Ula zaciągnęła u swojego brata. Prawa strona służyła planowaniu przyszłości i prawomocnym, uzasadnionym wydatkom gospodarstwa domowego, lewa strona rozliczała długi z przeszłości.

Szkatułki, słoiki, koperty czy notesy stanowiły statyczne przedmioty, ponieważ sama ich obecność w zasięgu wzroku uruchamiała opowieści związane z materialnymi praktykami budżetowania domowych pieniędzy. Natomiast bardziej zaawansowane formy budżetowania przy pomocy technologicznej infrastruktury, jaką były arkusze kalkulacyjne zostały wykorzystane w wywiadach jako obiekty interaktywne. Początkowo badani zostali poproszeni o otworzenie arkusza kalkulacyjnego i opowiedzenie, co się w nim znajduje: na przykład jakiego typu kategorie umieścili w arkuszu i co one oznaczają. Arkusze te dokumentowaliśmy w postaci zdjęć. Natomiast w czasie kolejnych wizyt zachęciliśmy badanych do aktywnego korzystania z arkuszy, by prześledzić i odtworzyć proces budżetowania. W trakcie wywiadu badani wprowadzali dane do arkusza, pokazując działanie określonych formuł i jednocześnie komentując swoje działania. Tę część wywiadu dokumentowaliśmy dodatkowo na filmie.

Zastosowanie techniki wywiadu skierowanego na obiekt umożliwiło badanym swobodne relacjonowanie praktyk budżetowania oraz szczegółowe ich komentowanie. Technika ta pozwoliła na przykład odtworzyć sposób używania arkuszy kalkulacyjnych w domu: od rozmowy na ten temat i wskazanie, kto był inicjatorem prowadzenia budżetu, przez określenie, kto założył arkusz i zaprojektował interfejs, a kto się zajmuje uzupełnianiem danych i z jaką regularnością, do precyzyjnych wyjaśnień zastosowanych formuł i wyliczeń. W sytuacji gdy budżet domowy opierał się na używaniu karty kredytowej lub dochodach z różnych, często niepewnych lub nieregularnych źródeł, albo pieniądze lokowane były na kilku kontach bankowych, arkusz kalkulacyjny pełnił rolę agregującą wszystkie dane. „To nasze centrum logistyczne” – mówi Łukasz o Excelu prowadzonym przez siebie i swoją żonę Olę. Jednocześnie opowiadanie o arkuszach kalkulacyjnych pokazało, które kategorie w budżecie są szczególnie istotne i dlaczego, jakich nie ma w nim założenia, a wprowadzania których się unika. W relacjach o budżetowaniu pojawiały się zaawansowane systemy kategoryzacji wydatków gospodarstwa domowego, zabiegi związane z wydzieleniem lub łączeniem kategorii w celu oszczędzania, uwypuklanie lub zacieranie genderowego podziału dochodów i wydatków. Zarówno obecne, jak i nieobecne kategorie, podobnie jak stosowane formuły, stanowiły punkt wyjścia do szczegółowych opowieści związanych z zawansowanym systemem praktyk budżetowania.

Jednocześnie wywiad nakierowany na obiekt uruchomił cały szereg uzasadnień dla stosowanych praktyk budżetowania. Badani, wskazując które wydatki są konieczne, bardziej uzasadnione od innych i oddzielając tym samym prawdziwe potrzeby od zachcianek, dokonywali aktów wartościowania. Z kolei relacje związane z prowadzeniem arkuszy kalkulacyjnych pozwoliły na wyodrębnienie zróżnicowania funkcji, jakie te arkusze pełnią w różnych gospodarstwach domowych. Zaobserwowaliśmy użycie arkuszy zarówno w postaci prostych kalkulatorów służących do rozliczeń między partnerami, jak i w formie kalendarzy mających na celu planowanie wydatków w przyszłości. Bardziej zaawansowane narzędzia zawierały szereg formuł nakierowanych na systematyczne plany oszczędzania. Stanowiły tym samym dla par rodzaj technologii dyscyplinującej bieżącą konsumpcję przez stałą kontrolę narzuconego sobie reżimu. Arkusze kalkulacyjne stanowiły narzędzie dla dokonywania audytu domowego budżetu: pozwalały konfrontować plany z rzeczywistością. Z kolei prowadzenie zapisków przez wiele miesięcy pomagało niektórym również w analizie zmian w praktykach budżetowania. Uwidocznione w arkuszach podwyżki, straty dochodów, pojawienie się nowych kategorii związanych ze zmianą sytuacji życiowej, takiej jak narodziny dziecka, pozwalały badanym na spojrzenie wstecz i analizę swojej konsumpcji *post factum*. Stanowiły też informację, na podstawie której badani dokonywali decyzji o redukcji niektórych wydatków w określonych kategoriach na rzecz zwiększenia innych. W tej sytuacji arkusz pełnił rolę „drogowskazu”, jak nazywał Aleksander prowadzony przez siebie i Edytę dokument (por. Halawa, Olcoń-Kubicka 2016, Olcoń-Kubicka 2016b).

	A	B	C	D	E	F	G
7	kebab	11			4,061.01 zł	Złus	
8	naprawa okularów	36			900.00 zł	Podatek	
9	pizza hut	60			185.00 zł	Kolejowy	
10	mSaver	50 02.03.2016			44.00 zł	Tel-Play	
11	IKEA	704 02.03.2016			60.00 zł	Telewizja	
12	Prezent imieninowy	180 02.03.2016			22.00 zł	Plus	
13	SMYK	45 02.03.2016			87.00 zł	Luxmed	
14	Delikatesy	79 03.03.2016			188.02 zł	Przedzkoło	
15	cisteczka na targi	18			50.00 zł	Obiad szkolny	
16	bulki	1.5			61.00 zł	Podatek od mojego	
17	kieszonkowe K	6			600.00 zł	Gaz	
18	wędliny	37					
19	Biedronka	44					
20	Delikatesy	60 06.03.2016					
21	Delikatesy	72 07.03.2016					
22	zdjęcia D	12					
23	jajo dla K						
					5,518.54 zł	Łącznie	
					Wolna gotówka (Dochód - planowane poniesione wydatki)		
							zł 834,79

Ryc. 3. Arkusz kalkulacyjny Aleksandra i Edyty

Źródło: zbiory własne autorów badania.

Jak zauważają badacze z Institute for Money, Technology and Financial Inclusion (Taylor, Lynch 2016), użycie techniki wywiadu skoncentrowanego na obiekcie wymaga zastosowania wielu zasobów: od podjęcia decyzji, które obiekty mają być przedmiotem wywiadu, do zaangażowania dodatkowych narzędzi rejestrujących, takich jak wykonywanie zdjęć, zrzutów ekranu czy nagrywanie całego wywiadu nie tylko w formie audio, lecz również wideo. Pozwala to na uwidocznienie mowy niewerbalnej związanej z posługiwaniem się przedmiotem, która w transkrypcji audio umknęłaby analizie.

Zatrzymanie się w analizie na poziomie samej zawartości arkuszy kalkulacyjnych stanowiłoby poważne ograniczenie w rekonstrukcji pełnego i rzetelnego obrazu budżetu domowego w danym gospodarstwie. Podobnie jak w przypadku badania przy pomocy dzienników celem użycia tej techniki nie była matematyczna i obiektywna analiza tego, czy budżet się „zgadza”. W wielu przypadkach byłoby to wręcz niemożliwe, jako że budżety te były starannie wypracowaną, lecz podzielaną przez oboje partnerów umowną fikcją ze względu na to, że nie uwzględniały wszystkich dochodów i wydatków. Przykładowo rejestrowały tylko operacje gotówkowe, a nie uwzględniały nieformalnych przepływów od rodziców oraz niektórych opłat.

Kluczowym celem wywiadu nakierowanego na obiekt w tym konkretnym projekcie była identyfikacja praktyk i wzorów związanych oznaczaniem pieniędzy (*earmarking*) w kontekście używania nowych technologii, takich jak arkusze kalkulacyjne. *Earmarking*, inaczej oznaczanie pieniędzy, polega na mentalnym wytwarzaniu symbolicznych granic między różnymi rodzajami pieniędzy w zależności od ich źródła, formy i przeznaczenia (zob. Zelizer 2012). Zastosowanie techniki wywiadu skierowanego na obiekt polegającego na połączeniu informacji zawartych w arkuszu z opowieściami wywołanymi przez aktywne korzystanie z tych arkuszy pozwoliło przełamać ograniczenie, jakim byłaby prosta analiza zawartości. Dzięki tej technice możliwa była rekonstrukcja znaczenia nadawanego przez pary praktykom budżetowania. Szczegółowe ukazanie różnicowania domowych pieniędzy, analiza praktyk ich oznaczania i liczenia na poziomie mentalnym, materialnym i technologicznym jest przedmiotem innego tekstu (Olcoń-Kubicka 2016b).

Podsumowanie

Budżetowanie domowych pieniędzy jest złożoną praktyką społeczną związaną nie tylko z liczeniem pieniędzy i planowaniem wydatków, ale zmieniającym się w czasie procesem uwikłanym w relacje społeczne. Dogłębna eksploracja tego

procesu możliwa była dzięki użyciu szeregu technik badawczych. Zastosowana w naszym badaniu triangulacja metodologiczna pozwoliła na poznanie szerokiego spektrum praktyk posługiwania się pieniędzmi i umożliwiła uzyskanie pełniejszego obrazu praktyk budżetowania niż gdyby miało to miejsce w przypadku zastosowania pojedynczej techniki badawczej.

Towarzyszące wywiadam indywidualnym i diadom dzienniczki finansowe oraz wywiad skoncentrowany na obiekcie ułatwiły uczestnikom badania skupienie się na temacie wywiadu, pozwoliły na przypomnienie sobie całego szeregu faktów związanych z budżetowaniem oraz uruchomiły skojarzenia, które w pierwszej chwili wydawały się badanym niezwiązane z przedmiotem wywiadu. Obie te techniki badawcze pozwoliły zidentyfikować zróżnicowanie wydatków w zależności od okresu w miesiącu czy roku, obecność osób trzecich w życiu finansowym domu, nieformalne przepływy między gospodarstwami domowymi, rejestrowanie jednych przepływów przy ignorowaniu innych, a także wytwarzanie wspólnie podzielanej przez oboje partnerów wiedzy na temat domowego budżetu.

Zastosowanie jakościowych technik badawczych pokazuje, że budżetowanie domowych pieniędzy jest praktyką nie ściśle ekonomiczną, lecz przede wszystkim społeczną i kulturową. Praktyki te nie zawsze są racjonalne i strategiczne, często mają korzenie w relacjach społecznych, przekonaniach, oczekiwaniach czy emocjach (por. Olcoń-Kubicka 2016b; 2016c). Techniki jakościowe, w tym pogłębiany wywiad towarzyszący wykorzystaniu dzienniczków czy arkuszy kalkulacyjnych, pozwoliły nie tylko odtworzyć praktyki budżetowania, lecz również zrekonstruować dyskursy towarzyszące tym praktykom. Posługiwanie się pieniędzmi w kontekście bliskich relacji, w tym również kwestie związane z domowym budżetowaniem należą do tematów osobistych, intymnych, wręcz drażliwych. Temat ten zazwyczaj nie jest przedmiotem otwartych rozmów towarzyskich, dlatego też należało przełamać potencjalny opór badanych przed udziałem w projekcie. Środkami pozwalającymi przezwyciężyć bariery w rozmawianiu na temat finansów domowych było zaproszenie do badania wyjaśniające przebieg oraz rozwiewające możliwe wątpliwości, zadbanie o to, by oboje partnerów w równym stopniu zechciało wziąć w nim udział oraz wytworzenie atmosfery do otwartej rozmowy o finansach w czasie pierwszej wizyty. Przeprowadzenie badania w postaci kilku wizyt ułatwiło podtrzymanie relacji i zrozumienie ze strony badanych, dlaczego zadajemy im tak szczegółowe pytania dotyczące domowych pieniędzy. W trakcie wywiadów badacze nie ukrywali przez rozmówcami celów badawczych, otwarcie też dzielili się również informacjami na temat innych badanych par i ich sposobów budżetowania domowych pieniędzy, traktując je jako punkt odniesienia do rozmowy. Naturalnym sposobem przezwyciężania oporów przed dzieleniem się bardzo osobistymi szczegółami z życia finansowego była również pełna anonimizacja. Badani na pierwszej wizycie wymyślili sobie fikcyjne imiona, którymi posługiwano się przez cały czas trwania projektu i które wykorzystane są w tym

i innych tekstach o projekcie. Badacze zmienili również dane pozwalające na identyfikację badanych, unikali rejestrowania kamerą wideo szczegółów umożliwiających rozpoznanie osób, zmieniali również opisy w arkuszach kalkulacyjnych przed wykonaniem zdjęć. Zapewnienie przestrzeni do rozmowy w takich okolicznościach zaowocowało dużą otwartością ze strony badanych, dzielili się oni z badaczami szczegółowymi informacjami na temat osiągniętych dochodów (również z nieformalnych źródeł) i wydatków. Dzięki wypracowanemu zaufaniu badacze mieli także dostęp do materialnej infrastruktury domowego budżetowania, takiej jak szkatułki czy koperty zawierające gotówkę, które to przedmioty mogli udokumentować na zdjęciach.

Pewnym ograniczeniem metodologicznym omawianego projektu jest fakt, że w badaniu wzięli udział ochotnicy, a cztery pary zgłosiły się same do badania, odpowiadając na apel umieszczony w artykułach prasowych. Oznacza to, że uczestnikami badania były pary, które były skłonne, czy wręcz chętne do podzielenia się z badaczami sposobami posługiwania się pieniędzmi w domu. Tym samym były to pary mówiące o sobie „szczęśliwe”, „zgodne”, „pokojoye” czy „luzackie”, w których obecnie nie toczyły się żadne większe konflikty o pieniądze. Tym bardziej nie zaobserwowano przykładów znaczącej przemocy ekonomicznej, która przecież istnieje i stanowi poważny problem społeczny.

Pomijając to ograniczenie badania, techniki jakościowe okazały się skuteczne w eksploracji codziennych praktyk budżetowania, w temacie ciągle niewystarczająco poznanym w socjologii ekonomicznej. W przyszłości mogą posłużyć jako narzędzia zdobywania danych umożliwiających analizę genderowego podziału sfer odpowiedzialności i wydatków w parze, przepływów międzypokoleniowych między starszymi rodzicami a ich dorosłymi dziećmi, a także udziału dzieci i nastolatków w praktykach budżetowania w gospodarstwie domowym. Z kolei rozszerzenie badania o grupy inne niż młodzi dorośli pozwoliłoby poznać specyfikę budżetowania w określonych kategoriach społecznych, na przykład wśród par tej samej płci czy w rodzinach rekonstruowanych.

Bibliografia

- Aspers P., Dodd N., eds. (2015), *Re-Imagining Economic Sociology*, Oxford: Oxford University Press.
- Bandelj N. (2015), *Thinking about Social Relations in Economy as Relational Work*, [w:] P. Aspers, N. Dodd, eds., *Re-Imagining Economic Sociology*, Oxford: Oxford University Press, s. 227–251.
- Beckert J. (1996), *What is Sociological About Economic Sociology? Uncertainty and Embeddedness of Economic Action*, „Theory and Society”, vol. 25, s. 803–840.
- Collins D. i in. (2009), *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on 2\$ a Day*, Princeton: Princeton University Press.
- Deville J. (2015), *Lived Economies of Default: Consumer Credit. Debt Collection and the Capture of Affect*, London: Routledge.
- Deville J. i in. (2016), *Domesticizing Financial Economies. Studying Finance In-Between Market Devices, Everyday Calculation and Government*. Artykuł konferencyjny, SASE Annual Meeting, 24–26 czerwca 2016, <https://sase.confex.com/sase/2016am/webprogram/Paper5147.html> (dostęp: 5.05.2017).
- Granovetter M. (1985), *Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*, „American Journal of Sociology”, vol. 91, s. 481–510.
- Granovetter M. (1990), *The Old and the New Economic Sociology: a History and an Agenda*, [w:] R. Friedland, A. F. Robertson, eds., *Beyond the Marketplace: Rethinking Economy and Society*, New York: Walter de Gruyter, s. 89–112.
- GUS (2011), *Metodologia badań gospodarstw domowych*, Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/metodologia-badania-budzetow-gospodarstw-domowych,10,1.html> (dostęp: 5.05.2017).
- Halawa M., Olcoń-Kubicka M. (2016), *Technologies of Householding: Morality and Materiality in Domestic Economic Life*. Artykuł konferencyjny, SASE Annual Meeting, 24–26 czerwca 2016, <https://sase.confex.com/sase/2016am/webprogram/Paper4856.html> (dostęp: 5.05.2017).
- Halawa M., Wróbel P. (2013), *Odroczona w czasie ewaluacja i wnioski z eksploracji życia finansowego 50+*, niepublikowany raport badawczy dla Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego.
- Lazarus J. (2016), *Gouverner les conduites par l'éducation financière*, [w:] S. Dubuisson-Quellier, red., *Gouverner les conduites*, Paris: Presses de Sciences Po.
- McFall L., Ossandón J. (2014), *What's New in 'New, New Economic Sociology' and Should Organization Studies Care?*, [w:] P. S. Adler i in., eds., *Oxford Handbook of Sociology, Social Theory and Organization Studies: Contemporary Currents*, Oxford: Oxford University Press, s. 510–533.
- Millward B. (2016), *Polacy 50+ a wsparcie rodziny*, raport badawczy dla KRiD, <http://krd.pl/Centrum-prasowe/Informacje-prasowe/2016/Rodzice-200> (dostęp: 5.05.2017).
- Olcoń-Kubicka M. (2016a), *Właściwe posługiwanie się pieniędzmi w bliskich relacjach*, „Studia Socjologiczne”, nr 1 (220), s. 179–198.
- Olcoń-Kubicka M. (2016b), *Oznaczanie i liczenie domowych pieniędzy*, „Studia Socjologiczne”, nr 3 (222), s. 51–78.
- Olcoń-Kubicka M. (2016c), *Financial Arrangement as a Reflection of Household Order*, „Polish Sociological Review”, nr 4 (196), s. 477–494.

- Olcoń-Kubicka M., Halawa M. (2014), *O finansach... w bibliotece. Raport z ewaluacji jakościowej III edycji projektu dla Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego*, https://ofinansachwbi-bliotece.files.wordpress.com/2015/01/ofb3_raport-z-ewaluacji-jakosciowej_www.pdf (dostęp: 5.05.2017).
- Olcoń-Kubicka M., Halawa M. (2015), *Making a Living. How Young Couples in Warsaw Start and Practice a Household*. Artykuł konferencyjny, SASE Annual Meeting, 24–26 czerwca 2016, <https://sase.confex.com/sase/2015am/webprogram/Paper2237.html> (dostęp: 5.05.2017).
- Ossandón J. (2016), *My Story Has No Strings Attached: Credit Cards, Market Devices and a Stone Guest*, [w:] J. Deville, F. Cochoy, L. McFall, eds., *Markets and the Arts of Attachment*, London: Routledge, s. 132–146.
- Swedberg R. (2015), *Theorizing in Economic Sociology*, [w:] P. Aspers, N. Dodd, eds., *Re-Imagining Economic Sociology*, Oxford: Oxford University Press, s. 34–54.
- Swedberg R. (1997), *New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What Is Ahead?*, „Acta Sociologica”, vol. 40, no 2, s. 161–182.
- Taylor E. B., Lynch G., eds. (2016), *Consumer Finance Research Methods Toolkit*. Irvine: IMFTI, http://www.imtfi.uci.edu/files/consumer_finance_research_methods_project/IMTFI%20Consumer%20Finance%20Research%20Methods%20Toolkit_beta%20version_Reduced%20size.pdf (dostęp: 5.05.2017).
- Wherry F. F. (2016), *Relational Accounting: A Cultural Approach*, „American Journal of Cultural Sociology”, vol. 4(2), s. 131–156.
- Zelizer V. (1997), *The Social Meaning of Money*, Princeton: Princeton University Press.
- Zelizer V. (2010), *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Zelizer V. (2012), *How I Became a Relational Economic Sociologist and What Does That Mean?*, „Politics and Society”, vol. 40, no 2, s. 145–174.

Aneks 1

W ZWIĄZKU Z PIENIĘDZMI

Projekt badawczy Polskiej Akademii Nauk

Marta Olcoń-Kubicka i Mateusz Halawa, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk
Pałac Staszica, Nowy Świat 72, pokój 207, 00-330 Warszawa; e-mail: molcon-kubicka@ifispan.waw.pl

Warszawa, grudzień 2014

Zaproszenie do udziału w badaniu

Szanowni Państwo,

dziękujemy za zainteresowanie udziałem w projekcie badawczym „W związku z pieniędzmi”. Projekt ten jest analizą życia codziennego młodych Polek i Polaków. Przyglądamy się w niej **zwyczajom związanym z pieniędzmi**, takim jak płacenie, pożyczanie, oszczędzanie, planowanie wydatków, robienie zakupów czy po prostu rozmawianie o pieniądzu w domu.

Badaniami życia codziennego zajmujemy się od dawna. Jakiś czas temu zwróciliśmy uwagę, że w gazetach, w telewizji, na forach internetowych, ale i w rozmowach z naszymi znajomymi słyszymy coraz więcej o pieniądzu w związku. Zauważyliśmy, że ludzie rozmawiają o tym, czy i jak „rozliczać” się z partnerem lub partnerką, mężem lub żoną, radzą się też innych, jak układać swoje podejście do pieniędzy, by żyło się dobrze. Jednocześnie pieniądze przyjmują coraz to nowe formy: to nie tylko gotówka, ale i karty płatnicze czy kredytowe, konta internetowe, pożyczki, kredyty i lokaty. Dla nas jako badaczy zajmujących się socjologią pieniądza to właśnie to, co dzieje się w **gospodarstwie domowym**, gospodarowanie w małej skali, jest skomplikowanym i fascynującym zjawiskiem, które chcielibyśmy lepiej poznać i zrozumieć.

Dlatego właśnie stworzyliśmy projekt badawczy „W związku z pieniędzmi” i przez najbliższy rok będziemy przeprowadzać badania, rozmawiając z parami, które mieszkają razem i wspólnie się utrzymują. Na podstawie tych badań stworzymy opis zachowań i opinii związanych z pieniędzmi w związkach młodych Polek i Polaków.

Zwracamy się do Państwa z propozycją udziału w tym badaniu. Państwa rola będzie polegać na spotkaniu się z nami 4 razy w ciągu najbliższego roku. Badanie nie będzie wymagało specjalnego przygotowania, ponieważ oparte będzie na **swobodnej rozmowie o Państwa zwyczajach związanych z pieniędzmi**. Państwa udział pozwoli na przeprowadzenie pionierskiego badania skoncentrowanego na wciąż mało zbadanym obszarze życia: posługiwaniu się przez ludzi pieniędzmi w życiu codziennym.

Często zadawane pytania

Czemu służą tego typu badania i co z nich powstanie?

W ostatnich kilkunastu latach badaczy coraz bardziej zaczęło interesować życie codzienne, poznawane poprzez **swobodne rozmowy z ludźmi i obserwacje w domach**. Tego typu badania pozwalają lepiej zrozumieć społeczne wzory zachowań ludzi oraz zmieniające się formy życia w związkach i rodzinach. Nasz projekt badawczy utrzymany jest w tym właśnie nurcie. Na podstawie tych i innych badań napiszemy wystąpienia konferencyjne i artykuły do czasopism naukowych. W ciągu kilku najbliższych lat wyniki te ukażą się w formie książki dla osób zainteresowanych dynamiką krążenia pieniędzy w domu i w parze.

Kto uczestniczy w tych badaniach?

Porozmawiamy z 32 parami znajdującymi się na różnych etapach życia. Łączy je jedno: są to młodzi ludzie do 35 roku życia, którzy **mieszkają razem i wspólnie gospodarują**. Badania prowadzimy w Warszawie i okolicach.

Jak będą wyglądały wizyty badaczy?

Badania odbywają się **w domu**: uczestniczą w nim partnerzy oraz my – dwoje badaczy. Każda wizyta ma formę swobodnej rozmowy, trwającej 2,5 godziny, w której używamy przygotowanej przez nas listy pytań, ale skupiamy się na słuchaniu i podążamy za tym, o czym będą opowiadać nasi badani. Część rozmowy odbywa się w parze, a część indywidualnie: wtedy będziemy potrzebowali skorzystać z drugiego, osobnego pomieszczenia. Oprócz wywiadów indywidualnych i w parze, poprosimy każdego z badanych o prowadzenie przez dwa tygodnie na papierze lub on-line dzienniczka wydatków i innych zachowań związanych z pieniędzmi.

Kiedy będą się odbywać te wizyty?

Ponieważ mamy dużo pytań, ale też interesują nas zmiany w czasie, rozłożyliśmy badanie na 4 wizyty: **2 pierwsze następują w odstępie około dwóch tygodni, a 2 ostatnie — kilka miesięcy później (do ustalenia)**. Zdajemy sobie sprawę, że w dzisiejszym świecie ludziom trudno jest znaleźć czas. Dlatego też terminy wizyt będą elastyczne i dostosowane do Państwa kalendarzy: mogą się odbywać rano, po południu, wieczorami czy w weekendy. Dokładne daty i godziny ustali z Państwem pani Elżbieta Strąk i jej współpracownicy.

W jaki sposób będziecie rejestrować to, co mówimy?

Ponieważ chcemy, by nasze spotkania były oparte na swobodnym wywiadzie, chcemy się w tym czasie skupić na rozmowie, a nie na robieniu notatek. Dlatego też nasze rozmowy będą nagrywane, aby móc później do nich wrócić analizując materiały. Będziemy chcieli wykonać też kilka zdjęć miejsc czy przedmiotów związanych z pieniędzmi (np. teczki z fakturami czy lodówki, na której przypięty jest rachunek do zapłacenia).

W jaki sposób chroniona będzie nasza prywatność i anonimowość?

Zdajemy sobie sprawę, że pieniądze bywają delikatną, a czasem nawet drażliwą kwestią. Dlatego ze szczególną uwagą będziemy przestrzegać Kodeksu Etyki Socjologa stworzonego przez Polskie Towarzystwo Socjologiczne, do którego należymy. Oznacza to, że: (1) transkrypcje nagrań i nasze notatki nie będą opatrzone Państwa danymi, lecz **pseudonimem**, (2) wyniki przedstawimy tak, aby **nikt nie mógł naszych rozmówców zidentyfikować** oraz (3) dane osobowe, które będą potrzebne tylko do celów rekrutacji i wypłaty wynagrodzenia, będziemy przechowywać zgodnie z właściwą ustawą w archiwum PAN. Ponieważ będziemy chcieli dowiedzieć się jak najczęściej o Państwa zwyczajach posługiwania się pieniędzmi w życiu codziennym, zapewniamy **poufną i opartą na zaufaniu atmosferę rozmowy**, w której będą mogli Państwo otwarcie z nami porozmawiać o zarobkach, wydatkach, oszczędnościach i kredytach. Dlatego tak bardzo jest dla nas ważne zachowanie procedury zbierania i przechowywania informacji, która gwarantuje naszym badanym bezpieczeństwo, pełną poufność w relacji z nami oraz całkowitą anonimowość we wszystkich publikacjach podsumowujących badanie.

Jeszcze raz dziękujemy za zainteresowanie naszym badaniem. Jest nam miło, że zechcieli Państwo znaleźć chwilę i czas na wzięcie udziału w tym projekcie.

O badaczach

Marta Olcoń-Kubicka, doktor socjologii, badaczka społeczna. Autorka książki o macierzyństwie w internecie. Prowadziła badania blogów i społeczności internetowych.

Mateusz Halawa, socjolog i antropolog, badacz społeczny. Autor książki o roli telewizji w życiu codziennym Polaków. Prowadzi badania nad kredytem hipotecznym w Polsce.

Koordinacja

Elżbieta Strąk. Doświadczona specjalistka w rekrutacji i koordynacji badań jakościowych.